

ківських зборах / упоряд. О. Главник. – К. : Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. – С. 20.

6. Рібцун Ю. До проблеми вивчення порушень мовленнєвого розвитку молодших дошкільників із ЗНМ / Ю. Рібцун // VI Міжнародна науково-практична конференція (23–24 листопада 2005 р.). – К., 2005. – С. 78–81.

7. Белова О. Особливості розвитку особистості молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком / О. Белова // Актуальні питання колекційної освіти : зб. наук. праць / за ред. В. Синьова, О. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2011. – Вип. II. – С. 6–15.

8. Шеченко М. Актуальність дослідження страхів дітей молодшого шкільного віку з вадами мовлення / М. Шеченко // Гуманітарні та соціальні науки : матеріали II міжнар. конф. молод. учених HSS-2010 (25–27 листопада 2010 р.). – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. – С. 214–215.

9. Чагарна С. Психокорекція мотиваційної сфери учіння в молодших школярів із порушеннями слуху / С. Чагарна // Психологічні перспективи. – 2011. – Вип. 18. – С. 278–287.

10. Епштейн І. Психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку з вадами слуху / І. Епштейн // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2001. – № 4. – С. 31–34.

11. Савченко М. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей / М. Савченко. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.

12. Гаврилова Н. Порівняльна характеристика особливостей недорозвитку фонематичних процесів у першокласників з порушеннями мовлення та у розумово відсталих дітей / Н. Гаврилова, Г. Верхогляд // Актуальні питання колекційної освіти : зб. наук. праць / за ред. В. Синьова, О. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2011. – Вип. II. – С. 25–33.

13. Гоян І. Методика діагностики психічного розвитку дітей / І. Гоян, А. Палій. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 434 с.

УДК 316.346.2+316.614.5

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОСТІ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ ЯК ЧИННИК ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Левус Н.І., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

Пелих Н.С., студентка
гуманітарно-природничого факультету

Інститут післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки
при Львівському національному університеті імені Івана Франка

Статтю присвячено вивченню особливостей взаємостосунків батьків та дітей як чинника гендерної ідентичності в підлітковому віці. Емпірично досліджено вплив сімейних стосунків на формування гендерних характеристик підлітка. Аналіз результатів дослідження дав змогу визначити причини формування різної гендерної ідентичності залежно від батьківського виховання.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, гендерні стереотипи, підлітковий вік, соціалізація, сімейні взаємини.

Статья посвящена изучению особенностей взаимоотношений родителей и детей как фактора гендерной идентичности в подростковом возрасте. Эмпирически исследовано влияние семейных отношений на формирование гендерных характеристик подростка. Анализ результатов исследования позволил определить причины формирования различной гендерной идентичности в зависимости от родительского воспитания.

Ключевые слова: гендер, гендерная идентичность, гендерные стереотипы, подростковый возраст, социализация, семейные взаимоотношения.

Levus N.I., Pelykh N.S. SPECIFICS RELATIONSHIPS OF PARENTS AND CHILDREN AS A FACTOR GENDER IDENTITY IN ADOLESCENCE

This article is devoted to studying the features of relationships of parents and children as a factor in gender identity in adolescence. Empirically, the effect of family relations on the formation of gender characteristics teenager. Analysis of the survey results made it possible to determine the reasons for the formation of different gender identity depending on parenting.

Key words: gender, gender identity, gender stereotypes, adolescence, socialization, family relationships.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвими змінами в системі гендерних відносин, унаслідок чого, з одного боку, відкриваються можливості для їх оптимізації, а з іншого – виникає ризик порушень формування гендерної ідентичності в підростаючого покоління.

Процес гендерної соціалізації визначається й спрямовується за допомогою різних соціальних і культурних засобів. Для цього в кожному суспільстві існують певні гендерні ролі. У широкому сенсі поняття «роль» означає спосіб поведінки людей у системі міжособистісних стосунків, що залежить від їхньої позиції в суспільстві, відповідає набору норм, правил та очікувань, які існують у цьому суспільстві. Під гендерною роллю розуміють систему соціальних стандартів, правил, стереотипів, яким людина повинна відповідати, щоб її визнавали як хлопчика або дівчинку.

Актуальність дослідження гендерних ролей підлітків пов'язується з докорінними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві. Криза підліткового віку збільшується через загострення соціально-економічних проблем, що утворюються «розривом» у системі минулих та нових соціальних цінностей і норм. Усвідомлення гендерних ролей у сучасних підлітків відбувається в умовах не лише дестабілізації соціального життя, а й варіативності гендерних моделей. Підлітки по-різному сприймають соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче», що зумовлено розходженням у мірі психологічної інтеріоризації чоловічих і жіночих рис. До чисельних труднощів підліткового періоду, зумовлених кризою фази переходу від дитинства до дорослості, сьогодні додається також нечіткість вимог до виконання ними гендерних ролей. Сімейні стосунки розвиваються в контексті соціокультурних умов, а взаємовідносини гендерів, як вказує Ш. Берн [1], прямо залежать від соціальних норм і соціального контексту.

Постановка завдання. Тому метою статті є виявлення особливостей формування гендерної ідентичності підлітка під впливом сімейних взаємин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика гендерного функціонування особистості в період трансформації суспільних відносин в Україні привертає все більшу увагу вітчизняних дослідників, таких як Т.В. Говорун, Н.М. Городнова, М.Є. Жидко, О.Ф. Іванова, О.С. Кочарян, М.І. Мушкевич, Р.П. Федоренко та інші.

Сучасні дослідження у сфері гендерної теорії є дуже вагомими. Інтерес до цієї проблематики нині є великим, що пояс-

нюється існуванням у суспільстві досить сильного, стійкого традиційного погляду як на жінку, так і на чоловіка. Провідну роль у галузі досліджень гендеру відіграють зарубіжні психологи С. Бем, Ш. Берн, Б. Скінер, А. Шерріффс та інші [1; 12].

У вітчизняній психології ця проблема розглядається переважно в двох напрямках: психологічному й соціально-психологічному [9]. У межах психологічного напрямку дослідження спрямовуються на визначення відмінностей між статями, особливостей статевої диференціації, формування психологічної статі (їх проводять Т.В. Бендас, Д.Т. Воронцов, Є.П. Ільїн [6], І.С. Кльоцина [8], М.І. Кошенова, Д.В. Логвінова, Т.М. Титаренко [11], Н.П. Гапон [3, с. 93–114] та інші вчені). Підкреслюється, що обидві статі є психологічно рівноцінними, хоча й різними за змістом. Початковою базою виступає прийняття біологічного детермінізму ролей, опора на уявлення про вродженість чоловічої чи жіночої суті в людині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські науковці Т.В. Говорун та О.М. Кікінежді тлумачать гендер як соціально-психологічну характеристику, набуту в процесі соціалізації, що формує людину як чоловіка чи жінку та значною мірою визначається особливостями культури, традиціями, вихованням і соціальними очікуваннями [4, с. 48].

І.С. Кльоцина підкреслює, що для досліджень гендеру в сучасних умовах найголовнішим є гендер психологічний, тобто соціальний, який задає схему гендерної поведінки навіть у тих випадках, коли статеві приналежності індивіда не є важливою [8, с. 112]. Зазначимо, що ідентичність як психологічний феномен пов'язується з переживанням та усвідомленням людиною себе у світі. У цьому сенсі вона тотожна самосвідомості, завжди пов'язується із самістю та Я-концепцією.

У своєму розвитку гендерна ідентичність проходить дві стадії: первинну й вторинну. Вторинна стадія припадає на підліткові та юнацькі роки (так звана вторинна статева ідентифікація). Підліткова ідентичність стає центральним компонентом самосвідомості. Особливу роль у процесі статевого усвідомлення відіграє наслідування взірців (моделей) [5].

Роль батьків у формуванні психологічної статі полягає в тому, що вони свідомо чи несвідомо заохочують або не заохочують поведінку своїх дітей, властиву їхній статі, тим самим формуючи в них певні гендерні установки.

Оскільки гендерна соціалізація розпочинається насамперед із сім'ї, то стилі сімей-

ного виховання мають вагомий вплив на формування гендерних уявлень дітей [5]. Стиль виховання – це спосіб, метод виховання, типова для батьків система принципів і норм, індивідуальних особливостей впливу на дітей [7, с. 27–31]. Інакше кажучи, стиль виховання – це сукупність настанов та відповідної поведінки, що стосується не конкретної дитини, а характеризує ставлення до дітей взагалі.

Підлітковий період, зокрема, є часом формування гендерних уявлень і засвоєння готових моделей гендерної поведінки. Гендерні уявлення – відображення поглядів окремої соціальної групи на те, яким має бути хлопчик чи дівчинка. Гендерні уявлення утворюються під впливом гендерних стереотипів, які у свою чергу відображаються в системі стосунків «батьки – діти». Вважаємо, що стилі сімейного виховання мають беззаперечний вплив на формування гендерних уявлень дитини. Гендерні уявлення є складовою часткою гендерної ідентичності в цілому.

Формування гендерної ідентичності відбувається в процесі соціалізації. Усвідомлення дитиною своєї статевої приналежності відбувається поступово. З дошкільного віку в дитини формуються відповідні гендерні уявлення, які стають основою гендерної ідентичності в цілому. Т.А. Репіна вказує: «Дитина в дошкільному віці не просто має уявлення про зовнішні ознаки хлопчика чи дівчинки, а й знає, як вони себе поведуть, у неї формуються статево-рольові настанови, засвоюються гендерні моделі поведінки» [10, с. 112]. Спираючись на теорію статевої типізації, можемо стверджувати, що статева ідентифікація формується завдяки підкріпленню. Тобто батьки, а також інші люди, які оточують дитину, заохочують ту поведінку, яка відповідає статі дитини (у хлопчиків – маскулінну, у дівчаток – фемінну). На несвідомому рівні це відбувається таким чином: стилі дитячо-батьківської взаємодії та сімейні взаємини загалом мають істотний вплив на формування гендерних уявлень підлітків. Від типу батьківських настановлень залежатиме розвиток фемінних чи маскулінних якостей особистості.

Отже, найважливішим джерелом формування гендерної ідентичності є сімейна со-

ціалізація. Тип батьківського виховання має істотний вплив на розвиток дитини, зокрема й на гендерний розвиток особистості. Наявність статево-типичних, статево-нетипичних, гіпергендерних чи андрогінних властивостей у хлопчика чи дівчинки залежить насамперед від системи дитячо-батьківських стосунків.

Дослідження проводилось в одній із середніх загальноосвітніх шкіл Львівської області. У групу досліджуваних увійшли 60 підлітків із повних сімей (30 дівчат і 30 хлопців віком 13–14 років) – учні 7–8 класів. Також було опитано 60 дорослих – матерів цих підлітків.

У дослідженні було використано такі методики: 1) опитувальник «Взаємодія батьки – дитини» (ВБД) (підлітковий варіант) (І.М. Марковська); 2) методику маскулінності-фемінності (С. Бем); 3) анкету персональних атрибутів (Дж. Спенс, Р. Хелмрейч, Г. Стапп); 4) «Опитувальник батьківського ставлення» (ОБС) (Г.Я. Варга, В.В. Столін); 5) опитувальник для батьків «Типи виховання дітей».

Інтерпретацію результатів дослідження було проведено за допомогою таких методів статистичного опрацювання даних, як кореляційний і порівняльний аналізи.

Кореляційний аналіз первинних даних дав змогу простежити взаємозв'язки та взаємозалежності між показниками зазначених методик, що допомогло прослідкувати певну структуру, з'ясувати психологічні чинники формування гендерної ідентичності.

Виявлено статистично достовірні (на 5-відсотковому рівні) взаємозв'язки між показниками методики С. Бем та показниками опитувальника «Взаємодія батьки – дитина». Так, спостерігається прямий зв'язок фемінності з послідовністю батька (див. рис. 1).

Таким чином, можемо простежити, як на формування більш фемінних якостей підлітка впливає те, що батько проявляє постійність і послідовність у своїх вимогах, у своєму ставленні до дитини, у застосуванні покарань та заохочень. Натомість на прояв маскулінних рис особистості впливає відсутність послідовних дій і вчинків із боку батька.

Виявлено прямі зв'язки фемінності з такими шкалами сімейного виховання, як

Рис. 1. Взаємозв'язок фемінності та маскулінності з послідовністю батька у вихованні

культ сім'ї, гіперопіка, завищена моральна відповідальність, культ хвороби та виховання за типом «Кронпринц», а також спостерігається обернений зв'язок фемінності з гіпоопікою (див. рис. 2).

Фемінні риси особистості підлітка формуються під впливом високого рівня опіки з боку батьків. Відповідальність дитини перед батьками також впливає на прояв фемінних властивостей: щирості, емпатійності, емоційності. Такі характеристики можуть проявлятися в осіб як жіночої, так і чоловічої статі.

Шкала маскулінності методики С. Бем прямо корелює з такими шкалами, як гіпоопіка, бездоглядність, а також має обернений зв'язок з гіперопікою, завищеною моральною відповідальністю, вихованням за типом «Кронпринц», «Культом хвороби», «Триманням у шорах» (див. рис. 3).

Зневажання інтересів дитини, відчуженість, байдужість, безконтрольність із боку

батьків підштовхують підлітка до прояву більш маскулінних рис особистості. Певна байдужість призводить до того, що підліток стає агресивнішим, зануреним у власний світ.

Оскільки за методиками щодо з'ясування гендерних особливостей усі досліджувані підлітки виявились андрогінними (що закономірно для такого віку), було застосовано кластерний аналіз, який дозволив розподілити їх на три підгрупи. З 60 підлітків (30 осіб жіночої статі та 30 – чоловічої) 33% виявились більш фемінними, 37% – маскулінними, 30% – андрогінними.

Порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента показав відмінності в групах досліджуваних (більш маскулінні – більш фемінні) за такими показниками, як суворість батька ($p=0,044$), контроль батька ($p=0,046$), послідовність батька ($p=0,007$), задоволеність стосунками з батьком ($p=0,035$).

На рисунку 4 показано відмінності між групами за цими шкалами.

Отже, можемо констатувати, що більш суворе виховання підлітка наділяє його маскулінними рисами особистості. Маскулінних індивідів відрізняє більша самоповага в цілому, а також більш висока самооцінка. Вони обирають конфліктне, конфронтаційне, дещо дистанційне спілкування. За наявності більш поблажливого ставлення батька, меншого контролю з його боку, його взаєморозуміння з підлітком дитина схильна проявляти більш фемінні риси особистості: поступливість, чутливість, неконфліктність.

Загалом до більш маскулінних підлітків батьки схильні проявляти жорсткіші методи виховання, натомість поблажливіше ставлячись до більш фемінних дітей.

Також порівняльний аналіз виявив відмінності в групах досліджуваних за такими шкалами, як гіперопіка ($p=0,031$), гіпоопіка ($p=0,016$), бездоглядність ($p=0,018$), «Тримання в шорах» ($p=0,014$), завищена моральна відповідальність ($p=0,005$), виховання в «Культі хвороби» ($p=0,025$) та виховання за типом «Кронпринц» ($p=0,004$).

Рис. 2. Взаємозв'язки фемінності з типами виховання

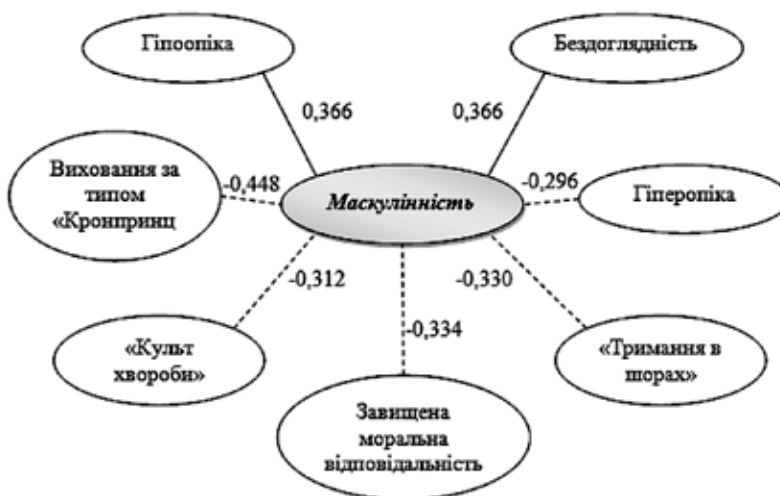

Рис. 3. Графічне зображення прямої та зворотної кореляції маскулінності з типами виховання дітей

На рисунку 5 показано відмінності між групами за цими показниками.

Відсутність опіки з боку батьків, недостатній рівень догляду за поведінкою підлітка формує в дитини більш маскулінні риси. А на прояв фемінності підлітка впливає високий ступінь опіки з боку старших членів родини, достатній рівень контролю та помірна вимогливість щодо поведінки підлітка у внутрішньосімейних стосунках. Більш високі вимоги з боку батьків стимулюють підлітка до певного рівня відповідальності перед старшими членами родини, педагогами. Дитина намагається відповідати тому рівню вимог, які висуває до неї дорослий у всьому: поведінці, навчанні, стосунках з іншими. Типи сімейного виховання «Культ хвороби» та «Кронпринц» виробляють у підлітка певні привілеї щодо інших. Дитина вважає себе більш вартісною, недосяжною для інших. Тим самим батьки несвідомо надають підлітку більше можливостей для того, щоб дитина проявляла фемінні риси особистості.

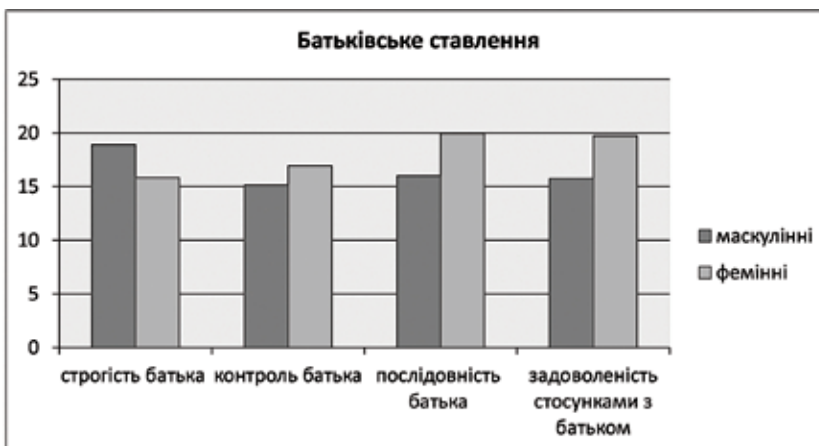

Рис. 4. Відмінність між групами за оцінкою підлітками батьківського ставлення

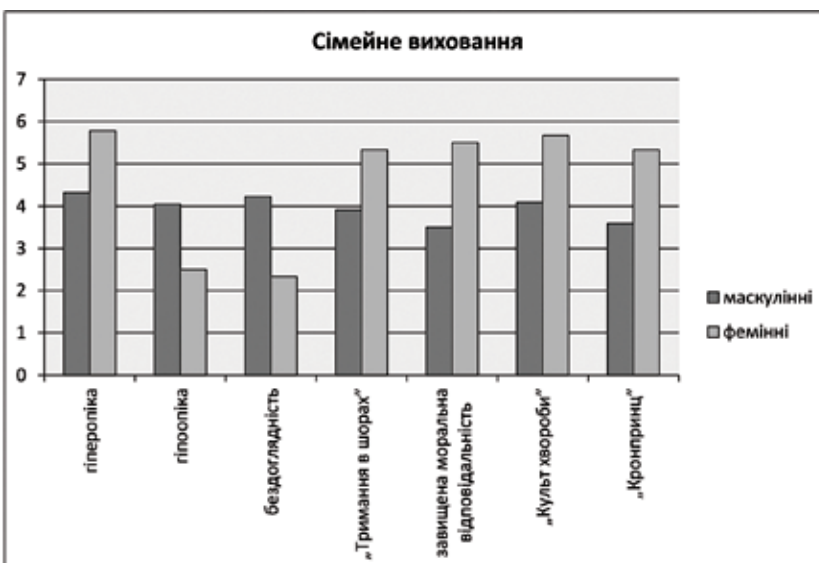

Рис. 5. Відмінність між групами за типами сімейного виховання

Висновки. Таким чином, на формування гендерної ідентичності підлітка великий вплив має саме сімейне виховання та взаємини батьків і дітей.

Прослідкувавши відмінності між групами досліджуваних, можемо стверджувати, що існують певні розбіжності в поглядах на виховання дітей із різною статтю. До маскулінних дітей батьки застосовують більш жорсткі виховні заходи, а до фемінних батьки ставляться м'якше, проте водночас намагаються більшою мірою контролювати поведінку такої дитини. Любов у поєднанні з розумною вимогливістю, дружні, довірчі стосунки батьків та дітей формують у підлітка фемінні риси особистості. Натомість зневажання інтересами дитини, байдужість, потурання й певна безконтрольність наділяють підлітка більш маскулінними ознаками.

Отже, формування гендерних особистісних характеристик дитини відбувається в певному соціально-психологічному мікрокліматі родини. На прояв більш фемінних чи маскулінних рис особистості підлітка вагомий вплив мають рівень опіки, відсутність або наявність співпраці, тісний емоційний зв'язок чи емоційна дистанція між дитиною та батьками.

Варто наголосити, що типові риси фемінності й маскулінності – це насамперед суспільно закріплені норми, стереотипи, а не результат об'єктивних природних відмінностей між статями. У певних випадках ці риси дійсно відображають середньостатистичні відмінності чоловіків і жінок. Проте часто вони є результатом виховання, коли психологічні відмінності формуються під тиском стереотипів, що нав'язуються людині суспільством. Трапляється й так, що традиційні риси фемінності та маскулінності суперечать справжній природі людей.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Тому перспективним напрямом наукових пошуків може бути детальний розгляд внутрішньосімейних стосунків та їх впливу на формування гендерної ідентичності в підлітковому віці, а також переважання виховних впливів одного з батьків або ближча сімейна дистанція, яку налагоджує підліток з одним із батьків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте : [монография] / Л.И. Божович. – СПб. : Питер, 2009. – 400 с.
3. Гапон Н.П. Гендер в гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Н.П. Гапон. – Львів : Літопис, 2002. – 310 с.
4. Говорун Т.В. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : [навч. посібник] / Т. Говорун, О.В. Кікінеджи. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
5. Городнова Н.М. Вплив внутрішньої комунікації на гендерні орієнтації підлітків / Н.М. Городнова // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – Симферополь : ТНУ, 2002. – Том 15(54). – № 1. – С. 22–26.
6. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 366 с.
7. Исаев Д.Н. Половое воспитание детей: медико-психологические аспекты / Д.Н. Исаев, В.Е. Каган. – 2-е изд., перераб. и доп. – Л. : Медицина, 1988. – 160 с.
8. Клецина И.С. Гендерная социализация : [учеб. пособие] / И.С. Клецина. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – 92 с.
9. Лембрик С.П. Статеврольова соціалізація: медико-біологічний та соціокультурний аспекти аналізу / С.П. Лембрик, Л.Е. Орбан-Лембрик // Філософія, соціалізація, психологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 134–143.
10. Репина Т.А. Проблема поло-ролевой социализации детей : [монография] / Т.А. Репина. – М. : МПСИ ; Воронеж : Модэк, 2004. – 288 с.
11. Титаренко Т.М. Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності / Т.М. Титаренко. – К. : Знання, 1989. – 48 с.
12. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny / S.L. Bem // Journal of consulting and clinical psychology. – 1974. – № 42. – P. 115–162.

УДК 159.922.27:37.032

РОЛЬ ОДНОЛІТКІВ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Михальська С.А., к. психол. н.,
доцент кафедри загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті представлено науково-теоретичний аналіз вивчення ролі однолітків у формуванні особистості дитини дошкільного віку. Проаналізовано різні погляди на особливості впливу спілкування, взаємодії дошкільників із ровесниками й спільної діяльності в групі на розвиток особистості дитини.

Ключові слова: дошкільник, однолітки, формування особистості, спілкування, взаємини.

В статье представлен научно-теоретический анализ изучения роли сверстников в формировании личности ребенка дошкольного возраста. Проанализированы различные взгляды на особенности влияния общения, взаимодействия дошкольников со сверстниками и совместной деятельности в группе на развитие личности ребенка.

Ключевые слова: дошкольник, сверстники, формирование личности, общение, взаимоотношения.

Mykhalska S.A. THE ROLE OF CHILDREN OF THE SAME AGE IN THE FORMATION OF PRESCHOOL-AGE CHILD'S PERSONALITY

The article presents a theoretical analysis of the scientific study of the role of peers in shaping the personality of the child of preschool age. Analyzed different views on the impact of particular communication, preschoolers interact with peers and synergies in the group on the development of the child.

Key words: preschooler, peers, identity formation, communication, mutual relations.

Постановка проблеми. Розвиток особистості в дитинстві відбувається під впливом різноманітних соціальних інститутів (сім'ї, школи, позашкільних закладів), а також живого, безпосереднього спілкування дитини з оточуючими. У процесі розвитку особистості дитини від народження до 3 років вагому роль відіграє сім'я, саме

з нею пов'язується набуття дитиною основних особистісних якостей. У дошкільному дитинстві до впливу сім'ї додається вплив спілкування з ровесниками, дорослими людьми, звернення до доступних засобів масової інформації. З вступом до школи відкривається новий потужний канал виховного впливу на особистість дитини.